

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT NÉMETH LÁSZLÓ

VACSORA A SZILÁGYI ERZSÉBET FASORBAN

B O R I I M R E

A *Forrás* főszerkesztője, Füzi László, 2000. július 18-án írott levelében arra kért, hogy a folyóirat Németh László-émlékszámában idézzem fel Németh Lászlóval folytatott ama beszélgetésemet, amelyben Németh László a „maga tizenkilencedik századiságáról” beszélt, miként azt az *Utolsó széttekintés* című életrajzi írásait tartalmazó kötetében a 162. oldalon megörökítette. Sajnos, akkor nem vezettem naplót, feljegyzést sem készítettem a nekem annyira megtisztelő találkozásról, s arról az eszmecszeréről, amelyet Budán, a Szilágyi Erzsébet fasori lakásban folytattunk vacsora közben, s utána egy szövetkezettől kapott bor izlelgetése közben, hiszen már akkor sem voltam borivó ember. Németh László hívének tudtam (és tudom) magam ma is, hiszen már gimnazistaként *A minőség forradalma V–VI.* kötetének tanulmányai ragadtak magukkal, meg regénye, a *Kocsik szeptemberben*, s íme, fél évszázad után is csorbítatlan az első olvasmány élménye. Amikor 1980-ban, az *Utolsó széttekintés* naplóit olvastam, rátaláltam a vendégeskedésünkről szóló naplórészletre, s azt láttam, hogy a lelkesedés is félreértéseket szülhet, a jóakarát sebet ejtethet – s most látom, hogy a vérző szívvel és egy gyanakvó lélekkel ültem szemben a vendégasztalnál. Nyilván fájlalta Németh László, hogy a tanulmányainak szerb nyelvű kiadása odázódik (mellesleg máig sincs szerb nyelvű Németh László-tanulmánykötet), de tudom, hogy az *Égető Eszter* sikert aratott a szabadkai Minerva Könyvkiadó szerb nyelvű gondozásában.

A keveseket magához engedő, az ismeretlenek elől elzárkózó Németh László vendéglátó ajtaja megnyílt előttünk a *Híd*ban közölt Bolyai-tanulmányomnak köszönhetően, mert mondták neki, hogy érdemes elolvasnia. Kíváncsi lett az írójára, aki tankönyvbe is szedte a Németh Lászlóról akkoriban Jugoszláviában lehetséges és közölhető tudnivalókat.

Csalódást okozott-e a találkozásunk? Beszélgetésünk a rólam begyűjtött adatok fényében még tragikusabb felhangokat csal ki belőle, mint ha csupán a művéről szóló Bolyai-tanulmányom ismeri, s így túlrajzolta a képet, amit a beszélgetésünk nyomán tükre mutatott, hiszen azzal a mondattal zárta a Szilágyi Erzsébet fasori estéről szerzett benyomásai papírravetését, hogy „megengedi büszkeségével a fényűzést, ha az mindjárt a Kurátor Zsófi büszkesége is, hogy a megvetéssel szemben némán állja a literátori okoskodások hullámcsapásait”. Jajdulok most is fel, mikor a *megvetés* szót látom, hiszen csupán ellenvetésről volt szó nézetei egy szilánkjával kapcsolatban, nem megvetésről, vagy arról, hogy az én ellenvetéseim is az ő „elszigeteléséhez” egy téglá a kerítésben. Megérttem, mert fogolynak tartotta magát, öregnek és népszerűtlennek. Holott az önjellemzésre való készsége csapta be mind a maga esetében, mind a beszélgetésünk során rólam alkotott kép elkészítésekor.

A jugoszláviai magyar középiskolások IV. osztálya számára írt tankönyvben a róla szóló fejezettel elégedett volt – ezt a szöveget előbb ismerte meg, mint íróját, s mi több, olvasása „egészen furcsa megnyugvást szerzett neki”, „tán a tanári múltja az, ami ennyire örül neki”. Tehát nem kell sündisznóállásba merevednie, amikor az engem dicsérő mondatokra gondolok: „De ezt a könyvet egy fiatal, úttörő kritikus írta, s ha van tévedés a méltatásban: épp az egész mű egy-egy voltát, belső kohézióját a helyhez és célhoz mérten magyarázza, kihozza.”

Fenntartásai természetesen voltak. A dicsérő mondatokat mintegy előrebocsátja az 1967. október 27-én kelt levelében: „Nem tudom, a negyedik tankönyv többi része is olyan-e, mint a megküldött fejezet, ebben az esetben, mint kis irodalomtörténet, felnőttek részére is használható volna . . . A megjelenő könyv különben mint pedagógust is érdekelné, ha csak velem ennyit foglalkozik, nem terheli-e meg a fiatal agyakat, s mekkora lesz az olvasmányrésze stb.” Levele következő passzusa a vajdasági magyar irodalomnak szánt feladatról beszélt: „De nemcsak személyes és pedagógiai örömet, nagyobb reményt is szított küldeménye. Régi hitem, hogy az ötfelé szakadt magyarság (ötödiknek

a Nyugaton lévőket véve) a magyar irodalmi tudat kialakítására a vajdaságiak vannak a legelőnyösebb, legfüggetlenebb helyzetben . . .” S azután az aggodalom a modernizmussal kapcsolatban, ami magyarázza a Kassák Lajos iránt mutatott ellenszenv eszmei gyökereit is, mert úgy tartja, nem lehet egyszerre a modernizmust és a nemzeti feladatokat képviselni. „Sajnos, nem olvasom rendszeresen a lapjaikat, a lépéstartó Nyugatra tekintő, ideges kényszer a többiek figyelmét elvonja erről a kínálkozó nemzeti feladatról . . .” Feladatokat jelölt ki fellángoló optimizmusában, s nem kevesebbet várt a vajdasági magyar irodalomtól, mint azt, hogy elvégzi vele kapcsolatban az igazság helyreállításában a „mérleg-nyelv billenést”, és megpróbálja átvenni az „agykéreg szerepét”, mert a magyar irodalom szürkeállományától meg van fosztva, tehát – mint írta – „dekortikált”, s ezért a nemzet csak zsigereivel „gondolkodik”.

A tankönyvszöveg után a korábban írt Bolyai-tanulmány néhány részlete csalódást keltett benne, de e tanulmány kitételei legalább annyira irritáltak, mint az, amit Kassák Lajosról gondoltam és mondtam. Nemcsak Aczél Györgyék róttak rám emiatt egyéves magyarországi irodalmi szerepléstilalmat a *Tiszatáj*ban megjelent írásom miatt. Németh Lászlót is a Kassák Lajos szerepéről és jelentőségéről hirdetett nézeteim provokálták a naplója szerint 1967-ben. Abban az évben jelent meg a már említett negyedik tankönyvem, és írtam meg terjedelmes Kassák-tanulmányom is a sokoldalú alkotó nyolcvanadik születésnapjára a Magvető Kiadó megbízásából. Kassák Lajos kéziratban még olvasta, amit róla írtam, a könyv (Bori Imre–Körner Éva: *Kassák irodalma és festésze*) már halála után jelent meg – a késlekedésnek pedig magam voltam az okozója: a magyar íródelegáció újvidéki látogatása során vacsora közben összeszólalkoztam Darvas Józseffel és Marjai Józseffel, aki akkor Magyarország belgrádi nagykövete volt. Súlyos szavak estek a politikáról is, s a már kaptos Darvas József előbb a magyar íróküldöttség tagjaként jelenlevő Pilinszky Jánost bántotta már Belgrádban is (könnyeket csalva elő a költő szeméből), majd Sinkó Ervint sértegette, ki nem volt ott, s nekem azt mondta, hogy veszélyes ember vagyok, sok gondot okozok a pesti illetékeseknek, mert az egyetemisták az én tanulmányaimon okulnak, azután pedig kényes kérdésekkel zaklatják tanáraikat a pesti egyetemen, s ilyen módon megrontom őket. Nagy affér támadt, Szabolcsi Miklós próbált közvetíteni, titkosított jelentések és feljelentések készültek, szilencium következett, a közben elkészült

Kassák-könyvem bezúzásának a gondolatával foglalkozott a Magvető igazgatója, Kardos György, s az orrom előtt becsapta a kiadó ajtaját. Németh Lászlónak, naplója szerint, arra panaszkodtam, hogy a Kassák-könyvem „készen volt, kiszedve, s nem jelent meg”.

Íme, az eszmei gyűjtás, ami Németh László gondolkodását beindította. „Énnekem is – írta a naplójába – eszembe jutott, amit A. mondott róla, hogy B. nem Adyt, hanem Kassákot tekinti az új magyar irodalom kútfejének.” Szinte hibátlanul interpretálta elképzelésem a XX. századi magyar irodalom periodizációjának általam vallott rendszerét: „Az izmusok, amelyeket mi meghaladott, kaotikus bűvészkedésnek hirdettünk, feltámadnak s megdicsőülnek, de az utolsó harminc–negyven év minden számottevő írója – ennek a folytatója.” Nem gondolkodott másképpen évtizedekkel előbb sem. 1933-ban már a „szimbolizmus kísértetjárását” emlegette, az „elvont jelek lázálmáról” és „révült locsogásról” beszélt Vas István verseskönyvéről szóló írásában. (*Magyar líra 1932-ben. Tanu.* 3. szám, 1933)

Ami Németh László naplójegyzetében ez után következik, az nem hangzott el beszélgetésünk során, az adódható végkövetkeztetések már a naplóíró utólagos tűnődéseinek levezetései, nevezetesen az a gondolat, amibe Füzi László figyelme belekapott, nevezetesen, hogy Németh László önmagát „tizenkilencedik századisággal” minősíti. Én sem akkor, sem azután nem gondoltam ilyent, hiszen a XX. századi világirodalomról Németh László tanulmányai voltak első számú informátoraim Babits Mihály irodalomtörténetével együtt. Németh László Proust-naplója ma is gyakran olvasmányom például. Németh László egy „perszével” kezdődő erre vonatkozó mondata is jelzi, hogy itt arról van szó, amit Németh László nem a beszélgetésünk során fejtett ki, hanem feljegyzései írása közben gondolt: „Persze, ha ez igaz (ti. az én Kassák-látásom), akkor én idehaza is egy elkésett XIX. századi lettem, érdektelen időszerűtlenné, ahogyan V. M.-ék hirdetik.” Mikor e mondatát másolom, a gondom az, kik azok a V. M.-ék, akik Németh László időszerűtlenségét hirdették az 1960-as években? De az agyában megragadt Kassák-kérdés felkísért 1968-ban is, amikor két 202 cm-es fiatalemberrel beszélgetve akkor látja kedvező színben őket, amikor azok azt állítják, hogy csupán a „sznobok csinálnak nagy hűhót” Kassák körül. De 1970-ben bevallja (éppen Kecskeméten) a XX. századi izmusokról: „Amit ennyien csinál-

nak, abban kell lenni valami jónak is. Én az avantgardizmust kihagytam a belső fejlődésemből.”

Beszélgetésünk Németh László naplója megőrizte lenyomatai további ellenvetéseiről is hírt adnak. A Bolyai-tanulmányom egyik fő tétele, hogy a „magyarság az a kő, amelyben a magyar írók sorban elbotlanak”, ahogy Németh László megfogalmazta, híven reprodukálva, amit magyar drámahőseiről gondoltam, nevezetesen, hogy „ők magyarok, ebbe megbotlanak, s a botlást követő esés után nem tudják ott folytatni életüket, ahol botlásuk előtt megakadtak útjukban”. Írás közben színesebben fogalmaztam, mint a beszélgetés során, mert ilyenkor szokásomhoz híven leegyszerűsítettem és képletessé tettem a kérdést. Így került a kő is elő, amelybe, szerintem, a Németh László magyar hősei megbotlanak, s nem szárnyalnak, hanem vergődnek azután. A Németh László emlegette „keserű magyar lében” azonban rendre a „nagy nemesség bűnhődik”-fuldokol.

De – veti közbe gondolkodása közben a Kassák-ellenességének okát is, nevezetesen azt, hogy „Kassák életreléptetésében a magyar irodalom speciális hivatásának az elítélése is benne van; elő is bújt hamarosan”. Mármint az, hogy szerintem az irodalomnak az „esztétikum az ege, nem a politika, szociológia”. Különböző megfogalmazásokban máig visszahallható az esztétikum elítélésének a programja és a „sorskérdések” előtérbe helyezésének a követelménye. Németh Lászlónak volt érve a „sorskérdések” vállalásával kapcsolatban is, egyúttal az „elkötelezett” jelző elutasításával a *Híd*ban megjelent Hornyik Miklós készítette interjú erre vonatkozó kérdése kapcsán, holott egy „amenciás nemzet” írójának tudva magát, a sorskérdések megoldására biztat, és követi a diagnózisát. Úgy tetszik, azzal zárult beszélgetésünk, hogy én megmaradtam a tettek dicséreténél (1967-ben a „jugoszláv példa” még vonzó volt), Németh László a tudathasadásos nemzet-képnél, s az öntudat szükségességének a hirdetésénél.

Németh László tizenkilencedik századisága kérdésének felmerülése alighanem véletlenszerű gondolat volt naplóírás közben. Ám nem vizsgáltam, más írásaiban felmerül-e ez a gondolat újólág. Én nem hiszem, hogy jellemző lenne rá, hiszen egyik legjelentősebb olyan magyar író ő, akinek műve tele van huszadik századi jegyekkel!